

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ВЕСТНИК**

КРАЕПОЗНАВАТЕЛНИ АСПЕКТИ В ТВОРЧЕСТВОТО НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ (НА ОСНОВАТА НА “ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ”)

Васил Е. Василев

Според възприетото схващане краезнанието като осъзната и целенасочена събирателска и изследователска дейност се налага през втората четвърт на XIX век с идеите и книжовните трудове на Ю. Венелин, В. Априлов, Г. С. Раковски и др. Това е време на небивал културно-просветен и общественно-политически подем, когато се полагат основите на българската народонаука в широкия смисъл на това понятие. Разбира се, действителното българско краезнание, разгледано като обособена форма на познание за отделни краища и региони е сравнително по-късно явление, което свързваме предимно с периода след Освобождението. Наред с горепосочените личности трябва да се изтъкне и ролята на възрожденските дейци от XVIII и началото

на XIX век, последователи на Паисий, енциклопедичната значимост на които е съчетание на идеалите на общественика с книжовните му прояви в общия стремеж за опознаване на родното с оглед материалното и духовно обособяване на народа ни. Общите идеи на епохата резонираха неизбежно в регионалното, което от своя страна изгражда общата представа за Родината и нейните ценности – земя, език, култура, историческа съдба и духовно съзидание.

Поставената задача в случая е твърде конкретна – без да се очертават по-общите и глобални проблеми, свързани с предпоставките и началото на краезнанието у нас, въпрос, който се нуждае от специална разработка, да се разкрият връзките, които Софроний има чрез творчест-

вото си и най-вече с утвърждаващата се традиция да се описват те като материална и духовна даденост¹.

Като своеобразен връх в книжовното дело на Софроний Врачански и първо по рода си литературно произведение с достойнствата на една истинска художествена автобиография “Житието” не е преставало да привлича погледа на изследвачи от различни научни области. Според Р. Детрез “За възрожденския деец автобиографията е средство, което му дава възможност да възпитава своите сънародници в духа на патриотизма. Затова той описва подробно всички събития, на които е бил свидетел и които служат на неговата цел.”² Категорична е оценката на Боян Пенев за творбата на Софроний: “в нея може да намери нещо интересно всеки, който се домогва да долови трайните връзки между миналото и сегашното – да си изясни психиката на българина, да се вживее в тогавашната епоха”³. В това отношение “Житието” е истинска находка и за Г. С. Раковски, който го публикува за първи път в “Дунавски лебед”, г. II, бр. 55 от 17. X. 1861 г. в специалната рубрика “Драгоценните паметници на българската нова история” и по повод на това отбелязва: “Каква важност има за нашата история, всяк учен и благоразумен българин може да съди, като го прочете с внимание, защото в него се обема една епоха, за която твърде малко описания са се открили досега.”⁴

Един по-обстоен поглед върху “Житието” от позициите на съвременното краезнание разкрива неговата значимост главно в два аспекта – първо, като първокласен извор и солидно фактологично градиво за по-късните краеведски проучвания, и второ, като израз на представите на Софроний за народ и Родина, отразени в подбора на факти и събития и в подхода им към тях, в това, как той вниква в тях и ги осмисля от гледището на родолюбец. Чрез своя жив разказ той успява да впише върху фона на една автентична историческа обстановка някои особености на отделни селища и региони. За това до голяма степен допринася и своеобразният строеж на творбата, отразяваща последователно местата, където той пребивава в качеството си на духовно лице и които стават предмет на неговото описание. Освен за своето родно място Котел, авторът посочва интересни данни за Карнобат, Плевен, Враца, Видин, Арбанаси, както и за техните околности. Тук, разбира се, липсва изложение, характерно за типичното краеведско проучване, тъй като целите, основният замисъл и жанровите особености на творбата са съвсем други. Липсват сведения за природо-географските особености на отделните селища и райони, но за сметка на това личи изобилие от исторически факти, изложени в хронологичен порядък. Това подчертава значението на “Житието” като извор предимно на нашето

историческо краезнание. Особено място в произведението е отредено на Руско-турските войни през XVIII в., които се свързват пряко с обсадите на някои селища, дейността на отделни личности с пряко отношение към тези събития и пр. В същия дух, дори с по-големи подробности, е разкрита ужасяващата картина на размириците в Османската империя през същия период, оставили суров отпечатък върху цялостния живот на много български селища особено в Северозападна България.

Към историческите факти, които Софроний поднася, личи конкретност в духа на летописната традиция. Например “В лето 1775-то московецъг победи турците и премина Дунава, и обсади Шумен, където беше везир Мююсунноулу с турската ордия, обсади Русчук и Силистра и Варна. Тогава в наше село седеше арнаутски паша, пазеше клисурата да не бяга турската войска, какъвто обичай си имат”⁵. Или по-нататък, където описанието се съсредоточава върху някои моменти от размириците: “В лето 1796-то смесиха се кърджалиите с пазвановите хора и нападнаха Вряза и я държаха обсадена осем дни и се биха, но не можаха да влязат вътре”⁶ и още: “В лето 1798-мо пак се вдигна царската войска срещу Пазвантоулу голямо множество, понеже беше завладял до Русчук и до Варна. Казваха по триста хиляди войска се била събрала срещу Видин и го държаха обсаден шест ме-

сеца. тогава сияхтар Хусеин паша на път за Видин изгори Габрово. И кърджалиите дето бяха с него разграбиха Арбанаси”⁷. Така конкретно в цялата книга Софроний поднася историческите факти, свързани с лица, години, статистически данни. За разлика от типичния краевед, който явно се стреми да опише подробно и всеобхватно онова, което е свързано с определено селище и регион, той подбира фактите и твърде често преплита регионалното с общонационалното. Твърде интересни са пасажите, в които проличава състоянието на учебното и църковно дело в Котел. “Понеже в България няма философско учение на славянски език”, той започва да учи в гръцко училище. Корупция, безкнижие и уродливост изпълват отношенията между църковните люде. Откроява се робската действителност с насилията, ограбването на раята, данъците и откупите, безправие и несигурността на живота на поробените народ. Принуден от обстоятелствата, Софроний трябва да изплаща дълговете на своя чичо, което му носи много нещастия, “И заповяда съдията да ме бият на фаланга, а селският княз не издаде, като знаеше, че не съм виновен. Но железни вериги ми сложиха и ме държаха затворен три дни, докато моите роднини ме извадиха”⁸. При разкриване на отделни моменти от безправие на българите проличава общата нерадостна участ на народа. Типичен пример за това са пре-

междията на Софроний в Карнобат, където е преследван и унижаван от местния султан, изправен е пред угрозата да бъде обесен, принуден е да се моли и унижава. Описанието е стимулирано от неговата изострена чувствителност и е плод на самите му преживявания. Опрян изцяло на личните си впечатления, без да използва документи и други източници, той подбира характерното, неподправеното, което осмисля и поднася нерядко с подчертана иносказателност. Независимо от своя характер и начин на представяне, сведенията са твърде интересни и стойностни. Например от него разбираме, че по времето, когато се е родил, Котел е бил село⁹ и то дервенджийско, т. е. привилегировано. За село Костен пише, че “само там има църква в целия Карнобатски край”¹⁰.

С всичко това “Житието”, без да се нарежда в кръга на краеведските трудове, за каквито могат да се смятат по-късно други произведения, притежава такава многопосочност, която определено въздейства за засилване на интереса към миналото на българските селища, към регионалната и националната проблематика от исторически, културен и битов характер. По този именно път в съзнанието на българина се формира стремеж към себепознание, което твърде често започва с онова, което го заобикаля и с което той се е срастал. “Житието” недвусмислено подчертава засилващия се интерес на

родната интелигенция през Възраждането към българското в неговата конкретна форма и измерения – история, бит, култура, душевност и пр., разгърнал се по-късно в такава дейност и направление, които поставят началото и определят ръста на българското краезнание. Свидетелство за това въздействие на Софроний са редица посещени изследвания¹¹.

Най-значителната документална опора в “Житието” намират поселищни истории на градовете Враца, Видин и Плевен. Писани през различни години и от различни автори, в тях са отразени събития и факти свързани с историческата обстановка в края на XVIII в., като дословно се цитира произведението на Софроний или се преразказват цели пасажии от него. В историята на град Враца четем: “Сведенията, които ни е оставил Софроний Врачански за анархията и размириците в края на XVIII в., както и своите лични преживявания, хвърлят ярка светлина върху разорението, грабежите и убийствата, на които е подложено населението във Враца и целия край”¹². От “Житието” са извлечени сведения за съдбата на Черепишкия манастир в това размирно време за разорението на града, за страданията на населението. Някои по-конкретни сведения или по-обща характеристики на Софроний представят това положение и те са посочени във въпросната история: “И предох в епархия моя, ала и тя не е по-долу

от затвора”. Или друг момент: “Още през 1796 година нападнаха пазвантски хайдучи и изпълниха вси села и касаби, вече не можех да излеза никъде”¹³. А приведените факти за неуморимата му дейност като митрополит са ярко свидетелство за състоянието на църковното дело по онова време, за богослужението на български език, за просвещаването на местното население чрез поучителни беседи и пр.¹⁴ Това са интересни моменти не само с регионално значение, но и с определен принос към националната история.

В историята на град Плевен Юрдан Трифонов отразява периода не само на базата на официални документи, но твърде често цитира Софроний¹⁵. Прави впечатление фактът, че в случая “Житието” е не само извор, но и отправна точка да се тръгне по реда на събитията – за властта на Пазвантоглу в Плевен, за своеволията на местните аги, за безчинствата на кърджалии и даали и др., за да се потърсят и други документи, да се върви към уточняване на фактите. Твърде умело е използвано “Житието” и при написването на историята на град Видин от Д. Цухлев. От него са почерпени сведения за издевателствата над местното население от страна на Сюлейман Капудан

паша и неговата войска, тръгнала срещу отцепника Пазвантоглу, за деянията на последния и насилията му спрямо селищата извън селищата на Видинския санджак, за състоянието на Видинската епархия и за живота и дейността на различните митрополити¹⁶. Не по-малка стойност на достоверен източник има разглежданото произведение и по отношение историята на редица други селища – Горна Оряховица, Лясковец, Арбанаси, Карнобат, Габрово и пр.¹⁷

В заключение може да се отбележи, че “Житието” на Софроний Врачански има особено значение за родното краезнание. Освен изобилието от факти и интересни сведения, които съдържа, то очертава ясният контур на краеведската тематика, както и подходът към опознаване и представяне на поселищните данни при неизбежната първичност на възприемане, неподчинено на строго научната преднамереност и претенциозност. Всичко това намира своето място в традицията, увеличава я и я укрепва и така допринася за формирането на краезнанието у нас след Освобождението успоредно с развитието на официалното научно познание за страната ни и нейните природни, исторически, демографски и пр. дадености.

БЕЛЕЖКИ

¹ Всички позовавания в текста са от "Житие и страдания на грешния Софрония". С., 1984.

² *Детрез, Р.* Някои наблюдения върху формата на българската възрожденска автобиография, *Език и литература*, 1982, № 2, с. 38.

³ *Пенев, Б.* История на новата българска литература. Т. II, С., 1977, с. 251.

⁴ Вж. справките към "Житие .....". С., 1984, с. 88–89.

⁵ "Житие.....". С., 1984, с. 24.

⁶ Пак там, с. 37.

⁷ Пак там, с. 38.

⁸ Пак там, с. 21.

⁹ Пак там, с. 19.

¹⁰ Пак там, с. 30.

¹¹ *Цухлев, Д.* История на града Видин и неговата област (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряхово, Врачанско, Фердинандско, Берковско и Крайна), С., 1932; *Ю. Трифонов*, История на града Плевен до Освободителната война, С., 1933; *М. Минчев и др.*, История на град Враца. От древността до Освобождението. С., 1976 и др.

¹² Посочената история, с. 181–182.

¹³ Пак там, с. 181.

¹⁴ Пак там, с. 249.

¹⁵ Посочената история, с. 78–80.

¹⁶ История на града Видин....., с. 293, 498–499, 500–505.

¹⁷ *Цонев, Зв.* История на Горна Оряховица и околностите му. Ляковец и Арбанаси, В. Търново, 1932; *Т. Нейчев*. Карнобат в миналото и Алекси Нейчев, С., 1938; *П. Цончев*. Из общественото и културно минало на Габрово. Исторически приноси. С., 1934.

ASPECTS OF THE BULGARIAN NATIVELAND KNOWLEDGE IN THE LITERARY WORKS OF SOPHRONI VRACHANSKI (BASED ON HIS WORK "THE LIFE AND SUFFERING OF THE SINFUL SOPHRONI")

VASIL VASILEV

Summary

The aim this literary development is to reveal the links between Sophroni, his literary work and the growing in the Bulgarian land its people during the National Revival (Period) and the gradually strengthening tradition of describing them as a material and spiritual reality. Without making any claims to have fully exhausted the theme, this development represents a part of larger and deeper research dealing with the genesis and further development of the Bulgarian Nativeland Knowledge.